УДК 159.925.8

DOI <https://doi.org/10.32840/2663-6026.2019.6-1.16>**І. В. Новицька**викладач кафедри гуманітарних дисциплін
та психології поліцейської діяльності
Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

ДОСЛІДЖЕННЯ ЗДІБНОСТІ ДО РОЗПІЗНАВАННЯ БРЕХНІ У СПІВРОБІТНИКІВ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

У статті наводяться числові дані щодо успішності розпізнавання брехні співробітниками правоохоронних органів (поліцейськими, суддями, працівниками митниці та іншими), а також чинники, що можуть впливати на цей процес (зокрема, розглядається упередженість як негативна установка бачити брехню у різних ситуаціях міжособистісної взаємодії та орієнтація на недостовірні сигнали введення в оману), додатково описуються техніки проведення допиту, засновані на підвищенні рівня когнітивного навантаження комуніканта (наприклад, попросити підозрюваного розповісти історію, не відриваючи очей від співрозмовника, переказати хронологію подій у зворотному порядку, описати ситуацію, паралельно виконуючи якесь нескладне завдання тощо).

За результатами аналізу літератури робиться висновок, що успішність розпізнавання брехні у співробітників правоохоронних органів варіюється у межах 40–60%, тобто не перевищує випадкового вгадування, яке, як відомо, становить 50%. Зазначається також, що у здібностях розрізнити правду та брехню поліцейські не відрізняються від звичайних студентів. Хоча зарубіжні дослідники наводять окрему категорію працівників служб безпеки, які розпізнають брехню вище середнього рівня – це таємні агенти, чия точність розпізнавання ситуацій введення в оману перевищує 70%. Це пояснюється тим, що їх навчають за спеціальними програмами, які передбачають швидке і одночасне візуальне сканування великої кількості людей. Зазначається також, що проблематика висвітлена більшою мірою в зарубіжних дослідженнях, тоді як як здібність до розпізнавання ситуацій введення в оману в українських поліцейських фактично не вимірювалася.

Окреслюються подальші перспективи дослідження, які вбачаються у встановленні рівнів успішності розпізнавання брехні у різних підрозділах співробітників правоохоронних органів (зокрема, у патрульних поліцейських, слідчих, працівників карного розшуку, адвокатів, суддів, курсантів, ад'юнктів та інших), а також у встановленні ступеня вираження професійної деформації – упередженості – під час розпізнавання різних типів повідомлень: правдивих і дезінформаційних.

Ключові слова: брехня, допит, упередженість, недостовірні сигнали, когнітивне навантаження.

Постановка проблеми. Розпізнавання брехні – важливе завдання, яке стоїть перед багатьма дослідниками та фахівцями-практиками, зокрема перед психологами, педагогічними працівниками, поліцією, слідчими, адвокатами та іншими. Проте, незважаючи на велику соціальну затребуваність, здобутки в цій сфері й досі представлені спорадичними публікаціями, що часто містять суперечливі дані.

Особливо гостро проблема розпізнавання брехні стоїть перед працівниками правоохоронних органів, адже від їхніх навичок у викритті брехні часто залежить честь, свобода та репутація підозрюваного (обвинувачуваного, підсудного). Дослідження зарубіжних учених, зокрема П. Екмана, О. Фрая, М. О'Саллівана, показують, що середня здібність людей до розпізнавання брехні варіюється у межах 40–60% (тобто на рівні випадкового вгадування), і працівники правоохоронних органів не є винятком, хоча їхні можливості у розпізнаванні брехні мають певні особливості через специфіку діяльності.

Метою статті є узагальнюючий теоретичний аналіз дослідження здібності до розпізнавання брехні у співробітників правоохоронних органів і факторів, що впливають на неї (на основі зарубіжних і вітчизняних публікацій).

Виклад основного матеріалу. Спочатку розглянемо особливості розпізнавання навмисної та ненавмисної брехні. Сучасні психологи вважають, що розпізнати за мовленням і поведінкою можна не будь-яку брехню, а тільки свідому та навмисну. Якщо людина перебуває в омані, має психічний розлад або схильна до навіюваності (тобто дезінформує несвідомо), в її мовленні та поведінці може не бути «ключів» або сигналів брехні. Доступні для розпізнавання сигнали, релевантні брехні, також не з'являються в поведінці людини, якщо вона вводить в оману ненавмисно, а, наприклад, з метою розважити співбесідників (сюди можна віднести мисливські та рибальські побрехеньки тощо).

Вітчизняна дослідниця О. Переверза [2] наводить приклади ненавмисної брехні свідків,

зокрема: помилкове об'єднання об'єктів, помилкове прибільшення або применшення явищ, помилкове додавання або усунення характеристик об'єкта, перестановка (переніс) об'єкта в часі та просторі, помилкове ототожнення або розчленування об'єктів тощо. Проте ненавмисну брехню все-таки можна розпізнати, але не за поведінкою людини, а співставляючи її показання з показаннями інших і враховуючи відомі працівнику правоохоронних органів дані (зокрема, слід враховувати унікальність і деталізованість показань, їхню правдоподібність і суперечність, а також компетентність свідка).

О. Леонтьєв [1] зауважує, що недостовірні показання можуть виникнути і через те, що слідчий неправильно сформулював запитання (наприклад: «Ви бачили підозрюваного у 10?»). Людина може відповісти «ні», бо бачила підозрюваного о 9.50); використав у питаннях оціночні судження (високий, старий, красивий тощо), тоді як для маленької дитини 30-річний чоловік може бути «старим», а для літньої людини – «молодим»; не уточнив, що мав на увазі свідок, який висловився нечітко (наприклад, характеризуючи підозрюваного, постукав по столу, що може трактуватися як «дурний» або «стукач»).

Проблема розпізнавання ненавмисної та особливо навмисної брехні стоїть дуже гостро для працівників правоохоронних органів України. За даними О. Переверзи [2], під час слідства ненавмисно збрехали: 25% свідків, 19% потерпілих, 6% обвинувачуваних; у суді ненавмисно збрехали: 6% свідків і 9% потерпілих. Навмисно ж вводили в оману: 29% свідків, 24% потерпілих, 14% підозрюваних, 52% обвинувачуваних; у суді – 9% свідків, 10% потерпілих, 50% підсудних. Під час допиту було викрито брехню у: 6% свідків, 10% потерпілих, 7% підозрюваних, 9% обвинувачуваних, 4% підсудних. Ефективність інших методів викриття брехні, заснованих не на поведінці людини, така: вивчення справи – 54%, експертиза – 51%, відтворення обставин подій – 18%, очна ставка – 10%, впізнання – 6%, обшук – 1%.

Особливої уваги потребують дослідження, де розглядається успішність розпізнавання брехні працівниками правоохоронних органів. Американський психолог О. Фрай [3] зазначає, що є три типи ситуації введення в оману: 1) емоційна брехня (людина вводять в оману щодо неприємного, проте особистісно нейтрального об'єкта. Наприклад, в одному з досліджень медсестри казали, що дивилися фільм про природу, коли їм показували документальну стрічку про ампутацію); 2) когнітивно складна брехня (коли, наприклад, досліджуванам потрібно ввести в оману щодо своїх принципів, переконань, поглядів на певне питання) і 3) так звана «брехня високих ставок», від успішності якої залежать честь, сво-

бода або навіть життя людини. Ситуації введення в оману, з якими зіштовхуються працівники правоохоронних органів, якраз і належать до «брехні високих ставок».

Більшість зарубіжних досліджень свідчить про те, що працівники правоохоронних органів не відрізняються за рівнем розпізнавання брехні від звичайних студентів. Зокрема, П. Екман [8] наводить такі дані успішності розпізнавання брехні: федеральні офіцери – 73%, шерифи – 66%, судді – 62%, поліцейські – 50,8%. В інших дослідженнях [21] наводяться більш скромні дані: федеральні офіцери – 50,8%, судді – 59,9%, поліцейські – 55,5%, працівники митниці – 55,3%, секретні агенти – 64,2% (за іншими джерелами – успішність розпізнавання брехні секретними агентами – до 70% [16]), студенти – 54,2%. Фантастична ефективність секретних агентів пов'язана з навчанням за спеціальними програмами (зокрема, навичок швидкого сканування натовпу), але з віком знижується (80% успішних розпізнавачів серед секретних агентів – у віці до 40 років) [16].

Є дослідження [15–17; 22], що успішність розпізнавання брехні залежить від сфери діяльності розпізнавача: зокрема, в низці досліджень поліція краще розпізнавала «брехню високих ставок» і середньо розпізнавала емоційну брехню, тоді як психотерапевти навпаки: були успішніші під час детекції емоційної брехні, а «брехню високих ставок» розпізнавали на середньому рівні. Використання як стимульного матеріалу «брехні високих ставок», загалом, підвищує рівень розпізнавання брехні поліцією в лабораторних дослідженнях із 55,5% до 65%.

Аналіз літератури вказує на те, що є принаймні дві причини, через які поліцейські погані «ловці брехні». Перша – упередженість, пов'язана з професійною деформацією, друга – орієнтація на недостовірні сигнали брехні [3; 6; 8; 11].

Упередженість – це установка бачити брехню в кожного підозрюваного. Вона зумовлена тим, що в процесі своєї професійної діяльності працівники правоохоронних органів часто зіштовхуються зі шахраями, злодіями, брехунами, через що починають вважати інших людей нечесними априорі. Упередженість проявляється у зниженій чутливості до сприйняття виразної поведінки, схильності вірити у брехливість інших, відсутності довіри та постійній напрузі на роботі, а також у звертанні уваги лише на ті елементи поведінки співрозмовника, які підтверджують кут зору працівника правоохоронних органів [14]. Дослідження свідчать, що до упередженості схильні більшою мірою чоловіки [23]. Головним недоліком упередженості є те, що поліцейські починають оцінювати правду як брехню, а коли від цього залежить доля іншої людини, наслідки можуть бути фатальними. Упередженість діагностується, коли людина

правильно розпізнає велику кількість брехливих висловлювань порівняно з невеликою кількістю правдивих [11]. Цікаво, що для більшості звичайних людей характерна протилежна установка – *установка на правду*, тобто довіра до слів співрозмовника. За результатами дослідження П. Екмана [8], успішність розпізнавання брехні та правди у працівників правоохоронних органів співвідноситься так: 80%/66% – у федеральних офіцерів; 77,7%/55,8% – у шерифів; 60,9%/63,1% – у суддів; 47,8%/53,3% – у поліцейських (тобто майже всі вони (окрім поліцейських) розпізнають брехню істотно краще за правду).

Окрім професійної деформації поліцейського, на рівень довіри-упередженості може також впливати особистість свідка (підозрюваного, звинувачуваного, підсудного). Зокрема, дослідження доводять, що людям із дитячими або привабливими рисами обличчя більше довіряють, у судах їм виносять менш жорсткі вироки; на противагу їм непривабливі, надто емоційні, інтровертивні та соціально тривожні особи викликають недовіру [24; 19].

Інша проблема працівників правоохоронних органів – орієнтація на недостовірні сигнали брехні. Дослідники зазначають [6], що у США у 1986 р. вийшла книга рекомендацій поліції, як спіймати брехуна, котра містила значну кількість недостовірних ознак брехні. Пізніше було встановлено, що працівники поліції, які орієнтувалися на недостовірні сигнали, розпізнавали брехню значно гірше за тих людей, яких узагалі не навчали розпізнавати брехню [6; 11; 24]. Серед неінформативних сигналів брехні, на які орієнтуються поліцейські, можна назвати такі: неохайний одяг, сором'язливість, зменшення кількості посмішок, низьку схильність до співробітництва, відведення погляду тощо [3; 24]. Працівники поліції, які орієнтуються на інтуїцію, розпізнають брехню значно гірше за тих, хто не орієнтується на неї [20]. Аналіз анкет у дослідженні Богарда [6] показує, що поліцейські порівняно зі студентами називають менше різноманітних сигналів брехні (191 проти 257 відповідно), але зазначають більшу кількість вербальних сигналів (42 проти 20). Український дослідник Швець [4] провів схоже опитування серед вітчизняних поліцейських і встановив, що під час розпізнавання брехні правоохоронці орієнтуються на таке: протиріччя між наявними даними і свідченнями (65%), неадекватну ситуації посмішку (57%), зміну кольору шкіри, пітливості (56%), паузи між питаннями та відповіддю (51%), власну спостережливість (77%), інтуїцію (62%), професійний досвід (51%), заняття з психологом (8%). На жаль, серед цих параметрів є тільки один науково обґрунтований критерій брехні – паузи, і в рейтингу використання поліцією він посідає друге місце з кінця списку.

У низці інших досліджень щодо успішності розпізнавання брехні поліцією було встановлено такі закономірності: С. Манн [13] встановила, що поліцейські успішніші під час розпізнавання брехні за мовленням, ніж за відео. При цьому під час розпізнавання брехні за відео вони демонструють більший рівень упередженості і більше схильні спиратися на стереотипні ознаки в поведінці брехуна. Блаір зі співавторами [5] зазначають, що під час розпізнавання брехні про злочини інформування стосовно обставин інциденту підвищує точність розпізнавачів до 80%, але при цьому й підвищує упередженість у середньому на 34%. У дослідженні Левіна [12] встановлено, що безпосередня участь у допиті не підвищує рівень розпізнавання брехні, проте підвищує довіру до співрозмовника (найбільш ефективна роль під час розпізнавання брехні на допиті – стороннього спостерігача [23]). Ліч [9; 10] зазначає, що під час розпізнавання брехні маленьких дітей митники і студенти не відрізняються за точністю, а поліцейські впорюються з цим завданням трохи гірше; під час розпізнавання брехні білінгвістичних осіб поліція більш успішна, коли аналізує повідомлення рідною мовою комуніканта. М. О'Салліван [18], аналізуючи низку досліджень, встановила, що мотивація поліцейських розпізнати брехню позитивно впливає на результат. При цьому дослідниками встановлено [23], що успішність розпізнавання брехні співробітниками правоохоронних органів, загалом, не пов'язана зі статтю, віком, досвідом роботи в поліції та досвідом проведення інтерв'ю.

Дослідження О. Фрая [24] показують, що в ситуації брехні люди (зокрема, чоловіки-злочинці) демонструють не ознаки тривоги, як очікують полісмени, а ознаки когнітивної складності: здаються зі сторони в'ялими, здійснюють менше рухів, порівняно менше кліпають очима, довго думають над відповіддю тощо. Вчений висуває парадоксальну гіпотезу: можливо, поліція буде успішніша у розпізнаванні брехні, якщо переорієнтувати її з пошуку ознак брехні на пошук ознак когнітивної складності і, замість того, аби ставити поліцейським завдання: «*Чи бреше ця людина?*», переформулювати його в таке запитання: «*На скільки важко цій людині думати?*». При цьому, на думку О. Фрая, для успішного розпізнавання брехні треба мати «точки відліку» – знання про те, як поводить себе людина, коли їй не треба брехати. Для цього вчений рекомендує перед початком допиту проводити коротку співбесіду на нейтральну тему. О. Фрай зазначає [26], що, коли застосовувати спеціальні техніки допиту, брехун припускатиметься значної кількості помилок, завдяки чому його можна буде викрити. Дослідник рекомендує застосовувати такі техніки допиту: 1) підвищення когнітивного навантаження (зму-

сити підтримувати зоровий контакт; розповісти історію у зворотному порядку; розповісти історію паралельно виконуючи якесь завдання, наприклад слухаючи текст у навушнику, щоби потім переказати; у разі допиту двох осіб примусово переривати першу і просити другу продовжити з того місця, де зупинилася перша); 2) стимулювати людину говорити якомога більше (киваючи головою; наводячи приклад бажаної відповіді – дуже розлогої; просити замальовувати ситуації, що описуються; питати, що людина бачила та чула того дня, навіть маловажливі деталі, а потім через деякий час перепитувати їх); 3) ставити несподівані запитання (з прив'язкою до просторової характеристики; часової характеристики, планування). Використання цих технік допиту може підвищити рівень розпізнавання брехні до 80% і вище.

Висновки. Дослідження показують, що працівники правоохоронних органів – не дуже хороші «мисливці за брехнею». Їхня успішність, за результатами зарубіжних досліджень, варіюється у межах 40–60% і не відрізняється від результатів звичайних студентів. Проте є дані, що брехню, пов'язану зі злочинами («брехню високих ставок»), співробітники поліції розпізнають трохи краще за нейтральну або емоційну. При цьому на успішність розпізнавання брехні у співробітників поліції впливають упередженість та орієнтація на науково недостовірні сигнали. Навчання працівників правоохоронних органів спеціальних технік проведення допиту може покращити рівень розпізнавання брехні. Водночас не встановлено, наскільки успішно розпізнають брехню працівники правоохоронних органів в Україні і чи мають вони специфічну деформацію, подібну до зарубіжних колег. Відповіді на ці запитання можуть бути перспективою подальших досліджень проблеми.

Література:

1. Леонтьев А.А., Шахнарович А.М., Батов В.И. Речь в криминалистике и судебной психологии. Москва : Наука, 1977. 62 с.
2. Переверза О.Я. Формування неправдивих показань, система тактичних прийомів їх виявлення і подолання : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 – «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза». Харків, 2000. 16 с.
3. Фрай О. Ложь: 3 способа выявления. Как читать мысли лжеца. Как обмануть детектор лжи / пер. с англ. А. Ершова, О. Исако-Кулаков, Н. Миронов, А. Смирнова. Санкт-Петербург : Прайм-Еврознак, 2006. 288 с.
4. Швець Д.В. Формування професійної спостережливості працівників патрульної поліції через навчання профайлінгу. *Підготовка поліцейських в умовах реформування системи УМВС України*. Харків, 2018. С. 136–139.
5. Blair J.P., Levine T.R., Shaw A.S. Content in context improves deception detection accuracy. *Human Communication Research*. 2010. Vol. 36. P. 423–442.
6. Bogaard G., Meijer E., Vrij A. Strong but wrong. Lay people's and police officers' Beliefs about Verbal and Nonverbal Cues to Deception. *PlosOne*. 2016. Vol. 11(6). doi.org/10.1371/journal.pone.0156615
7. Docan-Morgan T. Training law enforcement officers to detect deception: A critique of previous research and framework for the future. *Applied Psychology in Criminal Justice*. 2007. Vol. 3 (2). P. 143–171.
8. Ekman P., O'Sullivan M., Frank M.G. A few can catch a liar. *Psychological Science*. 1999. Vol. 10. P. 263–266.
9. Leach A.M., Talwar V., Lee K. "Intuitive" Lie Detection of children's deception by law enforcement officials and university students. *Law and Human Behavior*. 2004. Vol. 28 (6). P. 661–685.
10. Leach A.M., DaSilva C.S. Proficiency and Police officers' lie detection performance. *Journal Police and Crime Psychology*. 2013. Vol. 28. P. 48–53.
11. Levine T., Serota K.B., Shulman S.C. The impact of Lie to Me on viewers' actual ability to detect deception. *Communication Research*. 2010. Vol. 37. P. 847–856.
12. Levine T., McCornack S. Behavioral adaptation, confidence, and heuristic-based explanations of the probing effect. *Human Communication Research*. 2006. Vol. 27. Is. 4. P. 471–502.
13. Mann S., Vrij A., Fisher R.P. See no lies, hear no lies: differences in discrimination accuracy and response bias when watching or listening to police suspect interviews. *Applied Cognitive Psychology*. 2008. Vol. 22. Is. 8. P. 1062–1071.
14. Masip J., Garrido E., Herrero C. When did you conclude she was lying? The impact of the moment the decision about the sender's veracity is made and the sender's facial appearance on police officers' credibility judgments. *Journal of Credibility Assessment and Witness Psychology*. 2003. No 4 (1). P. 1–36.
15. O'Sullivan M. Emotional intelligence and detecting deception: Why most people can't "read" others, but a few can? *Applications of Nonverbal Communication* / ed. by R. Riggio, R. Feldman. Mahwah. – NJ : Lawrence Erlbaum Associates, 2005. P. 215–255.
16. O'Sullivan M., Ekman P. The wizards of deception detection. *The detection of deception in forensic contexts* / ed. by P.A. Granhag. New York : Cambridge, 2004. P. 269–286.
17. O'Sullivan M., Frank M.G., Hurley C.M. Training for individual differences in lie detection accuracy. *Science and Technology for Homeland Security*. 2010. Vol. 2. P. 1–13.

18. O'Sullivan M. Unicorns and tiger woods: are lie detection experts myths or rarities? A response to on lie detection wizards by Bond and Uysal. *Law and human behavior*. 2007. No. 31. P. 117–123.
19. Porter S., Brinke L. The truth about lies: What works in detecting high-stakes deception? *Legal and Criminological Psychology*. 2010. P. 57–75.
20. Porter S., England L., Juodis M. Is the face the window to the soul?: Investigation of the accuracy of intuitive judgments of the trustworthiness of human faces. *Canadian Journal of Behavioural Science*. 2008. Vol. 40. P. 171–177.
21. Sanchez T. To Catch a Liar: A Signal Detection Analysis of Personality and Lie Detection. *39th Annual Western Pennsylvania Undergraduate Psychology Conference*. 2011. New Wilmington, PA. P. 1–5.
22. Vrij O. Why professionals fail to catch liars and how they can improve. *Legal and Criminological Psychology*. 2004. Vol. 9. P. 159–181.
23. Vrij O., Mann S. Who killed my relative? Police officers' ability to detect real-life high-stake lies. *Psychology, Crime, and Law*. 2001. Vol. 7. P. 119–132.
24. Vrij A., Mann S. Police use of nonverbal behavior as indicators of deception. *Applications of Nonverbal Communication* / ed. by R. Riggio, R. Feldman. Mahwah, NJ : Lawrence Erlbaum Associates, 2005. P. 63–94.
25. Vrij A. Outsmarting the liars : toward a cognitive lie detection approach. *Current Directions in Psychological Science*. 2011. Vol. 20. P. 28–32.
26. Vrij A., Fisher R., Blank H. Cognitive approach to Lie detection. A Meta-analysis. *Legal and Crime Psychology*. 2015. DOI: 10.1111/LCP.12088.

Novytska I. V. Research ability of lie detection in police: theoretical and methodological aspects

The data of successful of lie detection of different departments of police (patrol police, customs officers, sheriffs, judges, etc.) is provided with this article. And also the factors that may affect to this process are considered. For example the prejudgment as bias to see lie in different types of communication and orientation to wrong lie keys are described. Additionally the cognitive load approach as a technique of interview is provided (it includes asking interviewees to tell their stories in reverse order, to maintain eye contact with the interviewer, asking interviewees to carry out two tasks simultaneously, etc.).

Analysis of the literature led to the conclusion that lie detection opportunity in police is found in interval 40–60%. This result is not exceeding random guessing that amount 50%. Police officers are no different than ordinary students in their ability to discern truth and lie. Foreign researchers are described a separate category of security personnel who recognize lies above the average – these are secret agents, that learn special techniques for scanning crowds quickly and accurately. The accuracy of lie detection of secret agents exceeds 70%. The problem of lie detection of different departments of police is described in foreign studies, but the ability to recognize deceptive situations in Ukrainian police was not actually measured. Ukrainian studies are focused on qualitative analysis of problem of deception detection in police. In particular, evaluation of a lie as a moral category, what signals police pay attention to when evaluating a message as true or lie are described.

Further prospects of the study are outlined. There are including establishment of lie detection ability in different units of law enforcement officers (in particular, patrol police, investigators, criminal investigators, lawyers, judges, cadets, adjuncts, etc.), and studying bias in lie and truth detection as a type of professional deformation. Study of personal traits of police officers that may affect on the success of lie detection (for example, attention, positive values, level of aggression) also is relevant.

Key words: lie, interrogation, prejudgment, unreliable signals, cognitive load.